Vadvirágok

búvár zsebkönyvek

Móra

D. NAGY-CSAPODY

Vadvirágok 2.

BÚVÁR ZSEBKÖNYVEK

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ

ÍRTA D. NAGY ÉVA

RAJZOLTA DR. CSAPODY VERA

A CÍMLAPOT URAI ERIKA TERVEZTE

HARMADIK KIADÁS

Egy kis virág nyílt
az útfelen;
mint csillag, égett,
mint drága szem...

Goethe: Talált kincs
(Szabó Lőrinc ford.)

Új vadvirágos kötetünk testvére, folytatása az elsőnek. Úgy szólunk benne, ahogy elkezdtük, ott folytatjuk, ahol abbahagytuk; tovább keressük az erdő-mező szépeit, „csillagait".

Meg kell ismernünk őket, míg el nem tűnnek; meg kell ismernünk, hogy megvédhessük őket. Mert elmennek a virágok, a fák, a lepkék és madarak az ember útjából! Mint kicsi Noé bárkájába, úgy gyűjtöttük össze a legpompásabb virágokat, amelyek ritka kincsek a Kárpát-medence vagy éppen hazánk flórájában. S gyöngykereső ujjal szedegettük fel hozzá az elhullajtott, elfelejtett régi neveket is, már amennyire a szűkös hely megengedi.

Válogattunk a mezsgyék, erdőszélek, romfalak naponta látott, szép virágú fajai között is. Mennyi kedves virágot lehetne ezek közül bemenekíteni a kertbe! És meghagyni vagy visszahozni nyaralóink köré az ősgyepet, az odavalósi növényritkaságokkal. Ha ismerjük szokásaikat, termőhelyüket - új ágyat vethetünk nekik, kimenekíthetjük őket a megbolygatott földek, irtások félelmesen elszaporodó gyomjainak fojtásából - ahol „fölmagzik a növényi gonoszság" ! Mert a gyomok meg éppen az ember nyomában járnak, az ő környezetében szaporodnak el igazán. Kaliforniai sárga mák rétjében pipitérek fehér virágait láttuk virítani - Észak-Amerika rétjét egybeforrni egy magyar réttel - egy tihanyi nyaraló kertjében, elhagyott szántóföld helyén. Ezekkel és a csenkeszek gyepjével száműzték a gazt, nem gyomirtóval, s hívogatják vissza az őshonos fajokat.

Hogy el ne menjenek a vadvirágok az ember útjából.

Könyvünkben a O jel évelő, a ⊙ egyéves, a ⊙⊙ kétéves növényt, Y félcserjét vagy törpecserjét jelent.

1. Magyar kikerics (Colchicum hungaricum). O (febr.-márc.) A tavaszelő különös ritkasága ez a törékeny kis kikericsfaj, amely csak egyetlen helyen él nálunk, a Szársomlyón (Villányi-hegység), a hegy déli oldalán, pusztafüves társulásban s a mészkőpadok gyorsan száradó, mohás sziklagyepeiben. Enyhe januárban is kivirít fehér, ritkán halvány rózsaszín virága. Szigorúan *védett!*

2. **Egyhajúvirág** vagy **tavaszkikerics** (Bulbocodium vernum). O (febr.-márc.) Csak Szeged, Debrecen környékén a tölgyesekben, akácosokban és a kolozsvári (Románia) Szénafüvek rezervációjában él. *Védett!* A tavaszi kikericsfélék virágai levelek között nyílnak, nem úgy az ősszieké (a *homoki* és az *őszi kikerics),* ezeknek levele csak a terméssel, a jövő tavasszal bújik elő.

3. Kockásliliom vagy **kotuliliom** (Fritillaria meleagris). O (ápr.-máj.) Bókoló, sakktáblaszerűen kockázott virága ritka növény a Kárpát-medencében ártéri réteken, ligeterdőkben, nedves tölgyesekben, főleg a Nyugat-Dunántúlon s az Alföld ÉK-i tájain. Fölfedezőjét, egy francia gyógyszerészt, a hírhedt Szent Bertalan éjszakáján gyilkolták meg. *Védett!*

4. Szártalan kankalin (Primula vulgaris). O (márc.-ápr.) Régi neve: guggonülő kankalin és kulcsvirág, mert a középkori hiedelem szerint minden zárat kinyit. Kénsárga, csopros virágaiban sok a nektár, szívesen látogatják a méhek és a korai citromlepkék. A szirmokon öt narancssárga folt van. Tömegesen virít a dunántúli bükkösökben, a soproni domboktól a Mecsekig. Gyökerét köhögés elleni teákhoz keverik.

5. Ujjas keltike (Corydalis solida). O (márc.-máj.) Gumói tömörek, s nem odvasak, mint nagyobb termetű rokonáé, az *odvas keltikéé* (l. Vadvirágok I., 12. o.). Ujjasnak hívják, mert murvalevélkéi a virágfürtön behasadozottak. Mészkerülő erdőkben él.

I. tábla

1. Kakasmandikó (Erytronium dens-canis). O (febr.-ápr.) A tatárok szerelemkeltő szere volt hagymagumója. Szent György virágának, kutyafoggyökérnek is hívták (dens canis latinul: kutyafog). Hazája a hegyvidéki gyertyános-tölgyesekben és bükkösökben van. Ritka növény, szigorúan *védett!* Védendő termőhelye is (Őrség, Dél-Zala, Zselicség)!

2. Pirosló hunyor (Helleborus purpurascens). O (márc.-ápr.) Hatnyolc cm-es átmérőjű virágtakarója kívül ibolyáslila; valójában óriási csészelevél, amely akkor is díszlik, amikor már a tüszőtermést hozza. Flóránkban erdélyi (dácikus) elem, keletre Ukrajnáig terjed, nálunk az Északi-középhegység gyertyános-tölgyeseiben fordul elő. Mészkedvelő faj. Minden része mérges, mint minden hunyoré. (1. Vadvirágok I. és Dísznövények 4. o.). Népi nevei: kehgyökér, tályoggyökér. *Védett!*

3. Erdei madársóska (Oxalis acetosella). O (máj.-jún.) Allelujafű a régi magyar neve, franciául is így hívják, de kakukk-kenyérnek is. A német lóheréhez hasonlítja (Sauerklee=savanyú lóhere), a magyar savanyúsága miatt sóskának nézi. (Egyik növénnyel sincs rokonságban persze!) A sejtnedv nagy oxálsavtartalma okozza ezt az ízt, amely nagyobb mennyiségben káros a vesére. Régebben cserzőanyagként használták, tintát is készítettek belőle. Mész nélküli talajt jelez, árnyékos bükkösök, erdei- és lucfenyvesek tipikus növénye. Levelei este „alvóállásban", mint lepkeszárnyak összecsukódnak. Védekező „nappali alvását" a közvetlen fény váltja ki.

4. **Kapotnyak** (Asarum europaeum). O (márc.-máj.) Vese alakú, fényes levelei örökzöldek, hóvirágcsokrokhoz kötve ismerősek,szétdörzsölve borsillatúak, mint föld alatti szára. Illatos, bíborbarna virágait a földre hajtja. Hűvös, árnyas erdőkben gyakori. Mérges, hánytatószerként alkalmazták a XVIII. századig. Gyöktörzséből tüsszentőport is készítenek (havasi burnót, havasi tabak).

1
2
3
4

1. Magas gubóvirág (Globularia aphyllanthes). O (ápr.-jún.) Golyóbis forma levendulakék virágaira vagy csak a tőlevelek rózsájára bukkanni hovatovább örömnek számít a budai hegyekben, mert csak a háborítatlan sziklagyepekben fordul elő. Tőlevelei lapát formájúak. Miután jégkorszak utáni időkben a középhegység dolomit és mészkő sziklagyepeinek növényeivel népesültek be főként az alföldi meszes homokpuszták, ott is megtaláljuk.

2. Fekete kökörcsin (Pulsatilla nigricans). O (márc.-máj.) Krónikáink *kügülcsinnsk* emlegetik, neve török eredetű nyelvünkben. *(Kök* - ótörökül kéket jelent.) Bókoló fekete-bíbor virága a tavaszi héricсsel és a leánykökörcsinnel (1. Vadvirágok I., 6. és 8. o.) együtt virít a meleg déli lejtőkön, sziklagyepekben, de azoknál ritkább. A homokpusztákon, sőt még a futóhomokon is megtelepszik. Selymesen borzas. Termése a sok hosszú, gyapjas, megcsavarodott bibeszállal olyan, mint egy tollforgó. Szőrbóbitás magvai a széllel messze repülnek, s dugóhúzószerűen fúródnak a talajba, akár az árvalányhaj. *Védett* minden kökörcsinfajunk!

3. Apró nőszirom (Iris pumila). O (ápr.-máj.) Aprócska szárakon virító, nagy fejű lila vagy sárga virágai valamikor szőnyegként borították például a Pest környéki homokdombokat. Ma már nagyon megritkult a sok tépdeséstől, a kopárfásítások miatt is sokszor kifordítják a földből vaskos gyökértörzseit. Pedig azokon a sziklapadokon, ahová az íriszek települtek, nem érdemes fásítással próbálkozni! *Védett!*

4. Sziklai sás (Carex halleriana). O (márc.-ápr.) Ennek a táblának a virágai általában szárazságtűrő sások vagy csenkeszfüvek gyepjeiben élnek. A *törpe sás* (C. humilis) a dolomit- és mészkősziklákon virít, füzérkéi a téli elhalt, rőt levelek közé süppednek. A *sziklai sás* füzérei hosszú kocsányon ülnek, inkább a dolomit bokorerdők, száraz tölgyesek növénye a Dunántúli-középhegységben.

1
2
3
4

1. Hagymás fogas-ír (Dentaria bulbifera). O (ápr.-máj.) Régen foganőttfűnek is hívták, mert fogazott leveleinek hónaljában sarjrügyeket hajt.amit a nép fognak, máskor hagymának néz. Nagy C-vitamin-tartalma miatt fogínysorvadás, skorbut és tüdővész ellen használták. (Fogas-ír=fogra ír!) A nyurga növény tömegesen jelenik meg a nyirkosabb, hűvösebb erdőkben. Tarackosan terjed.

2. Henye boroszlán (Daphne cneorum). Y (ápr.-máj.) Dolomithegyek északi füves lejtőjén, nyugaton erdeifenyvesekben is, sőt ritkán a homokon is felbukkanó törpecserje. Szára „henye", azaz heverő, szétterülő. Levelei bőrneműek, örökzöldek. Édesen illatozó, rózsaszín virágait hajlamos az ember virágosan kiszedni és kertbe telepíteni, de nem marad meg. Nagy kultusza van Svájcban, ott magról nevelik fel. *Erősen mérges,* mindhárom hazai faja *védett!*

3. Budai nyúlfarkfű (Sesleria sadleriana). O (márc.-máj.) Pompás acélkék bugái tömöttek, levelei hamvasak, merevek, legszebb füveink egyike. Hazai bennszülött (endemikus) faj, a Naszály, a Pilis és a Budai-hegység dolomit sziklagyepeiben alkot társulást. Sadler József botanikaprofesszorról nevezték el. Szigorúan *védett!*

4. Fehér ibolya (Viola alba). O (márc.-máj.) A monda szerint, ahol Orpheusz furulyája leesett, ott sarjadt ki az ibolya. Leggyakoribb a Mecsek és a Balaton-felvidék száraz tölgyeseiben. Nyári levelei áttelelnek. A barna tölgyavarban feltűnő fehér virága, de ibolyaszínű alakja is van. Magvait a hangyák terjesztik.

5. Mezei perjeszittyó (Luzula campestris). O (márc.-máj.) Savanyú talajt jelez, homokkövön kialakuló száraz tölgyesekben, savanyú homokon jellegzetes. Érdemes nagyítóval szemügyre venni a pelyhes leveleket, a szép virágzatot a nagy sárga portokokkal és a gesztenyebarna lepellevelekkel, melyeket fehér szegély övez.

1
2
3
4
5

1. **Kónya sárma** vagy **madártej** (Ornithogalum boucheanum). O (ápr.-máj.) Dió nagyságú hagymái tömegesen telepednek meg parlagokon, elhagyott szőlőkben, akácosokban és erdőirtásokban. A madártej név - németül meg csillagtej - a virágok és a hártyás porzószálak opálosan tejfehér színére figyelmeztet. A virágok estére becsukódnak. Magjait a hangyák is terjesztik.

2. **Százszorszép** (Bellis perennis). O (márc.-okt.) Parkok kiöregedő pázsitjait éppúgy kihímezi virágjával kora tavasztól késő őszig, mint a kövér agyagos talajok rétjeit. A franciák húsvétkának, a németek mezei kedveskének, elterjedtebb nevén libavirágnak hívják, lévén a libalegelők dísze is. Angol neve: a nappal szeme arra vall, hogy sugárvirágai este becsukódnak. Az őshonos flórából betelepült legrégebbi kerti virágok egyike.

3. **Kerek repkény** (Glechoma hederaceum). O (márc.-máj.) Árnyasabb erdőkben halaványak a virágai, s pelyhesen szöszösek a levelei (ssp. hirsutum). Irtásréteken, napsütötte hegyoldalakon apróbb, kopasz leveleket hoz, sötétbíbor hajtásain sötétkékek a virágok. Indái messze kúsznak és meggyökeresednek, mint a borostyán, ezért hívják földiborostyánnak is. Szárazabb kertekben gyepet pótolnak vele. Teáját köhögés ellen itatják.

4. **Kőfali pintyő** (Cymbalaria muralis). O (jún.-aug.), de cserepesen kora tavasztól virágzik. Róma romja - így hívja a francia, mert árnyas, öreg falakon, nyirkos sziklák repedéseibe telepszik a kis *fodorkapáfránnyal* együtt. Cserepes ámpolnanövényként került hozzánk a mediterrán vidékekről, de meghonosodott.

5. **Piros árvacsalán** (Lamium purpureum). ⊙ (márc.-szept.) Akácosok, útszélek csupasz földjén, kárminvörös fellevelek közt az ajakos virágok elsők közt kínálják nektárral az éhes méheket. Csalán formájú, szagos levele nem szúr, azért „árva" a nép nyelvén.

1
2
3
4
5

1. Magyar zergevirág (Doronicum hungaricum). O (ápr.-máj.) Száraz tölgyeseink elegáns, hosszú (30-50 cm-es) száron magányos fészkes virággal pompázó növénye. Gumós gyöktörzse van. Kertekbe ültetik, csokrait árulják. Vadontermő fajok *védettek!*

2. Erdei szellőrózsa (Anemone silvestris). O (ápr.-máj.) A napsütötte, világos tölgyeseket kedveli, erdős-sztyepp növény. A németek sztyeppi szélrózsának is hívják, s *védik* mint a növénytakaró történetének tanúját. Nagy, 2-3 cm-es virágai, bozontos-gyapjas szára, fehéren gyapjas termése van. Újabban nálunk is *védett!*

3. Gombos varjúköröm (Phyteuma orbiculare). O (máj.-júl.) Gombos virágzatának láttán aligha gondolnánk, hogy harangvirágféle. Virágzás előtt madárkaromhoz hasonlóan görbülnek be a csúcsuknál összenőtt pártalevelek, innen ered magyar neve, s a németek is ezért hívják ördögkaromnak. A kibomlott virágok öt, vékony szárú, leheletfinom csillagra hasadnak fel. Nálunk hegyi réteken, mészkedvelő tölgyesekben él a középhegységben.

4. Királyné gyertyája vagy **genyőte** (Asphodelus albus). O (máj.-jún.) Rokona a görögök gyásznövényének, ők a sírokra aszfodéloszt ültettek, s halottaik „aszfodéloszmezőkön sétáltak". Homérosz is említi, mégpedig az alvilági folyó, a Sztüx partján! Gyökérgumóját ették, sőt a középkorban királyi eledelnek nevezték. Valóban fejedelmi virága cseres- és gyertyános-tölgyeseinknek, nyíreseinknek, nyúlánk fürtjével, 100-120 cm magas liliomtermetével. A mediterráneumból származik, és főleg Kemeneshát mészszegény erdeiben él. *Védett!*

5. Perzsa veronika (Veronica persica). ⊙ (márc.-jún.) Tarlókon, folyóhordalékokban, kapások közt megtelepedő, behurcolt növényke - inkább csak a Dunántúlon. Azúrkék virágai hosszú kocsányokon nyílnak.

VI. tábla

1. Réti legyezőfű (Filipendula ulmaria). O (jún.-aug.) A franciák a mezők királynéjának hívják ezt az édes illatú, a rózsafélékhez tartozó növényt. A németek és a skandinávok virágját illatosítóként a méhsörhöz, borhoz keverik. Drogja lázcsillapító, izzasztó teakeverékekben. Tömegesen jelenik meg patakok mentén, nedves kaszálókon, inkább a hegyvidéken. Kertekbe is ültetik.

2. Kígyógyökerű keserűfű (Polygonum bistorta). O (jún.-júl.) Gyökere S vagy kígyó formában kétszeresen megtekeredett, innen ered tudományos neve is: bistorta. *(Bis*=kétszer, *torquere*=*sodorni*, tekerni latinul.) Méter magasra is megnő, tömegesen pompás látvány a virágzása nedves hegyi réteken, nálunk főleg az Őrségben. Mézelő. Gyökértörzsét vérzéscsillapítóként használták, tőleveleit spenótként főzték meg. *Védett!*

3. Terebélyes harangvirág (Campanula patula). ⚇ (máj.-jún.) Kaszálók, margarétás rétek, erdőszélek igen törékeny termetű csengettyűkéje; a név a szétterpedő ágakra utal. Lila színe gyakran rózsásba hajlik, sőt fehér változata is van. Parányi magvacskái a toktermés lyukain úgy peregnek ki, mint valami sószórón, ha megrázzák. *Védendő!*

4. Keskenylevelű gyapjúsás (Eriophorum angustifolium). O (ápr.-máj.) Lápréteken, a szittyósok sötétzöld, merev szárai között hópehelyszerűen libegnek ezüstös bolyhocskái, akár termésérleléskor, akár virágzáskor látjuk. Kicsi, sötét pelyvája van. A Dunántúlon és a Nyírségben fordul elő. Mind a négy hazai faja *védett!*

5. Nagyvirágú kakascímer (Rhinanthus angustifolius). ⊙ (máj.-júl.) A franciák Péter-virágának különös ismertetője a felfúvódott csésze. A tátogatókhoz tartozik, száraz toktermésében zörögnek a magok (innen német neve: csörgőfazék). Inkább a hűvösebb lápréteken, kaszálókon találjuk. (Dunántúl, Kisalföld, Nyírség.)

VIÍ. tábla

1. Berzedt sás (Carex pairaei). O (jún.-júl.) Sokan a sásokat kizárólag a vizek partjára, zsombékokba képzelik a náddal, szittyóval együtt. Pedig a sások sok faja alkot erdőkben, sziklákon is összefüggő gyepeket (1. III., 8. o.). Jól megkülönböztethetők rokonaiktól, a pázsitfüvektől: szárukat mindig bél tölti ki, nincs üreges „szalmájuk". Külön fejlődnek a termőszáron a szép, sárga porzósvirágok füzérei, külön a termős füzérkék. A nővirágokat már a virágzáskor termésnek véljük kis tömlő formájuk miatt, amiből csak a bibeszál áll ki. Szemtermést hoznak. A *berzedt sás* tömlőcskéiben teljesen kerekded terméske lapul. A tömlőcskék „berzedten-borzasan" állnak. Vörösesbarna pelyvái vannak. Gyakori a középhegységben és a Dunántúlon, száraz tölgyesekben, gesztenyésekben, bükkösökben.

2. Szőrös sás vagy **bükksás** (Carex pilosa). O (ápr.-máj.) Nyirkosabb bükköseink, gyertyános-tölgyeseink tipikus növénye. Tarackot hajt, gyorsan elszaporodik, s vastag szőnyeget alkot. Árnyékos erdőkben azonban ritkán virágzik. Egyetlen porzós füzérkéje alatt a két-három termős füzérke szerényen húzódik meg. Szára, levelei szőrösek, pelyvája, szártöve sötétpiros. A meddő tőlevelek sötétzöldek, áttelelnek.

3. Bókoló fogas-ír (Dentaria enneaphylla). O (ápr.-máj.) Nyirkos erdők, főleg bükkösök, mély völgyek kora tavaszi pompás virágja a Dunántúlon. Három levele hármasan összetett - kilenclevelű foggyökérnek is hívták régen. Bókoló virágai sárgásfehérek, számuk 5-12. Húsos, bütykös gyöktörzse van.

4. Arany veselke (Chrysosplenium alternifolium). O (márc.-ápr.) Nedves szurdokerdőkben, forrásoknál, patakoknál találjuk, jelenléte magas talajvizet jelez. Nevét a felső, sárgászöld levelek között ülő, apró, aranysárga virágokról, valamint a csipkés levelek vese alakjáról kapta.

VIII. tábla

1. Tarka nőszirom (Iris variegata). O (máj,-jún.) Száraz tölgyesekben, homoki réteken, mészkősziklák padjain virítanak nagy, sárga és bársonyosan erezett virágai. Nagyon fényigényes! Vaskos gyöktörzse van. *Védett!* Nyurga termete miatt kivadult *pompás nőszirom* változatnak vélhetjük (1. Dísznövények 12. o.). Némely nősziromfaj gyöktörzsének szárítva kellemes ibolyaillata van, innen ered az ibolyagyökér elnevezés. Arcpirosító volt valamikor a keleti hölgyek szépítőszerei között.

2. Nagy pacsirtafű (Polygala major). O (jún.-aug.) Igazi hegyvidéki növény, amely a meszes talajokat kedveli, leginkább a középhegység dolomit sziklagyepeiben, bokorerdőkben találjuk. Pompás virágai másfél cm hosszúak, különösen ha sok meleg esőt hoz a május, a június. A különös virágokban szárnyszerű csészelevelek között csónakforma szirmokból kandikálnak ki a porzók. *Védett!*

3. Keserű pacsirtafű (Polygala amara). O (máj.-jún.) A hazánkban élő többi pacsirtafű 1 cm-nél kisebb és kékebb virágokat hoz. Mészkő- és dolomitsziklákon találjuk szintén ezt a ritkább, azúrkék virágú fajt. Keserű virághajtásaival pótolják az amerikai Senega-gyökeret, amely köptetőkhöz használatos. Leggyakoribb a lilás színű *üstökös pacsirtafű* (P. comosa), száraz réteken, tölgyesekben. Csokorba kötve árulják.

4. Bíborkosbor (Orchis purpurea). O (máj.-jún.) Kosborból font koszorút viseltek a görög ifjak a föld termékenységének ünnepén, Démétér nagy ünnepén. Szerelemkeltő szernek hitték, kettős ikergumóját gyűjtögették. (*Salep* néven ma is ismert patikaszer.) Sziklagyepekben, erdőszéleken, mélyebb, lazább helyeken telepszik meg. Erőteljes növény, bíborbarnás lepellevelekkel, nagy, pöttyözött mézajkakkal. Ne ültessük kertbe, nem marad meg! (L. Vadvirágok 1., 16. o.) Szigorúan *védett!* Nyugat- és Közép-Európa minden országában védik.

1
2
4
3

A kosborfélék valójában mérsékelt övi, talajlakó orchideák (1. még IX., XII., XVII. táblát). A fánlakó trópusi orchideák lassan már a kipusztított növények listájára kerülnek; így végződött az „orchideavadászat kora". Vajon a Kárpát-medencében honos, ötvennél több kosborfélének mi lesz a sorsa a lápok, tölgyesek pusztulásával? Már nálunk is *minden kosborfaj védett!* De a környező államokban a *termőhelyük is védett!* Nagyon érzékenyek a termőhely változásaira. Különféle mértékben *mikorrizásak,* a gyökér bőrszövete alatti sejtrétegbe parányi gombák települtek. Az orchideák apró magvaiban nincs fehérje, ezért csak annak a gombatelepnek jelenlétében csíráznak ki, amelyikkel a gyökerében együtt élnek. Új kertészeti bravúr ezeknek a mérsékelt övi fajoknak a csíráztatása és felnevelése. Csalafinta virágszerkezetük van a rovarmegporzáshoz. A legfeltűnőbb a csalogató mézajak, papucsformán öblösödhet ki, rovarokat utánozhat, nektárral teli sarkantyúba torkollhat. A magház is megcsavarodik, sokszor 180°-os szögben. A bibe falára nőtt portokok ráragadnak a rovarra.

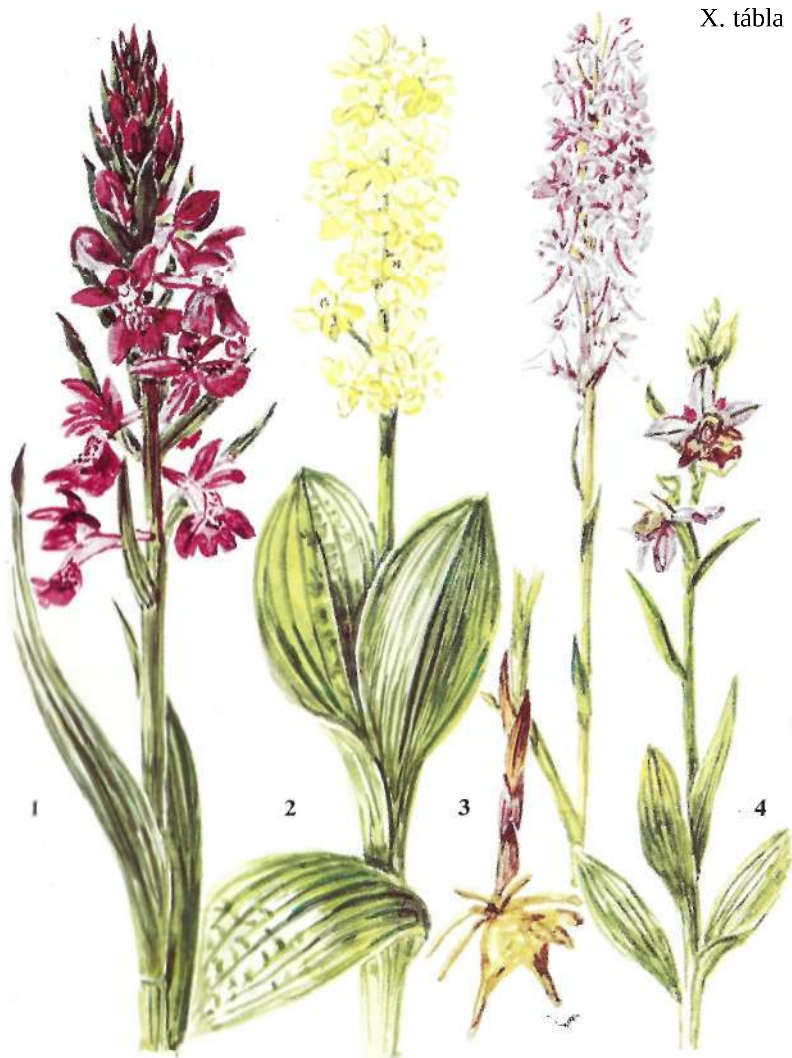
1. Mocsári kosbor (Orchis laxiflora, ssp. palustris). O (jún.-júl.) Mocsárrétek tőzegtalaján él ez az erőteljesebb növésű alfaj. *Védett,* különösen a másik, ritkább alfaja: a *pompás kosbor* (ssp. elegans).

2. Sápadt kosbor (Orchis pallens). O (ápr.-jún.) Hegyi faj, mészkedvelő tölgyesekben, üde, mély talajon. *Védett!*

3. Szúnyoglábú bibircsvirág (Gymnadenia conopea). O (máj.-júl.) Nagyon illatos virágait lepkék porozzák be. Sarkantyúja hosszú, szúnyoglábszerű. Gumója tenyeresen hasadt. Gógynövény. Lápréteken, hegyi réteken, gesztenyésekben fordul elő. *Védett!*

4. Szarvas bangó (Ophrys oestrifera). O (máj.-jún.) Tölgyesek tisztásainak féltett kincse, száraz helyeken él. A *bangók* virágainem sarkantyúsak, magházuk nincs megcsavarodva. A mézajak púpos és bársonyos, rajzolatával mintha pókot, dongót utánozna. *Védettek!*

X. tábla

1. Konkoly (Agrostemma githago). ⊙ (máj.-jún.) A kalászos vetések ismert gyomnövénye a búzavirággal, pipaccsal, szarkalábbaí együtt. Az egész növény selymes a rásimuló szőröktől. Bíborlila virágai magányosan nőnek, hosszú kocsányokon, jellegzetesek a csészelevelek hosszú cimpái. Tokban fejlődő sok, fekete magocskája mérgező, a konkolyos lisztből sütött kenyér élvezhetetlen. Régen *a termőföld virágaként* tisztelték a pipaccsal együtt, a föld termékenységének jele volt, sok monda is fűződik hozzá.

2. Bíborfekete hagyma (Allium atropurpureum). O (máj.-jún.) Kalászos vetésekben, mezsgyéken tűnik fel sötétbíbor virága, különösen a Tiszántúlon. 30-100 cm magasra is megnőhet. Virágleple csillagszerűen terül szét. Széles a levele (1-3 cm), és érdes az éle. A liliomfélékhez tartozik, mint minden hagyma.

3. Rekettyelevelű gyujtoványfű (Linaria genistifolia). O (júl.-aug.) Sziklafüves lejtőkön, mészkő-dolomit sziklagyepekben, homokpusztákon él, a tarlókon, parlagokon rokonát, *a közönséges gyujtoványfüvet* találjuk (1. Vadvirágok 1., 38. o.). Mészkedvelő. Levele a rekettyére emlékeztet. Az egész növény kékesen hamvas és kopasz, szára erős, nehéz leszakítani. Levelei bőrneműek. Virága csak feleakkora, mint a közönséges gyujtoványfűé, de élénkebb sárga. Leleményesen porzódik be a rászálló rovar súlyától megnyíló, tátogató virága. Sok kis mag szóródik ki később tokocskájából.

4. Takarmánybaltacim (Onobrychis viciifolia). O (máj.-aug.) Régi nevei: csacsiöröm, örököslóhere, pulykafű, szamárcsikor, szamárhere. Lucernatermesztésre alkalmatlan talajra vetik. Méhlegelő! Vadon is tömegesen találjuk- például vasúti töltéseken - pillangós fürtjét a kék virágú lennel együtt. (*Vicia*=bükköny, folia=levél, azaz bükkönylevelű, szárnyas levélkéi miatt.)

XI. tábla

1. Madárfészek (Neottia nidus-avis). O (máj.-júl.) Szaprofiton =*korhadék lakó.* Mintha nem is virág, hanem valamiféle korallgomba lenne: viasszerű, halványbarnás színű, egyetlen zöld levélkéje sincs. Tömött, húsos gyökerei madárfészekre emlékeztetnek. *(Nidus*=fészek, *avis=madár* latinul.) Otthont ad parányi gyökérlakó gombáknak; a gomba alakítja át felvehetővé a korhadékokból származó szerves táplálékot. Néha a talajban virágzik ki, s érleli be termését. Árnyas erdőkben, inkább a Dunántúlon és a középhegységben található. *Védett!*

2. **Farkasszőlő** (Paris quadrifolia). O (máj.-jún.) Nyirkos, humuszos talajon, bükkösökben, gyertyános-tölgyesekben, égerligetekban él, különösen a Dunántúlon. Az egész növény, főként csábító fekete bogyója mérges! Általában a nép farkasnak nevezi a veszedelmes, mérges növényeket. Latin neve az egyforma négy levélre hívja fel a figyelmet *(par, paris*=egyforma, *quadrifolius=négylevelű*). A lepellevelek megmaradnak a bogyó érésekor is.

3. **Ciklámen** vagy **kanrépa** (Cyclamen europeum). O (júl.-szept.) Illatos virágai ugyan később nyílnak, mint táblánk többi faja, de azokban a nyugat-dunántúli nyirkos, mészkerülő erdőkben találjuk, mint emezeket. (Zalai bükkösök, vasi, soproni fenyvesek.) Terméskocsánya éréskor dugóhúzószerűen megcsavarodik. Régi nevei - disznókenyér, disznórépa, kunalma - gumójára vonatkoznak, amit kitúr a vadkan. *Szigorúan védett!*

4. Árnyékvirág (Maianthemum bifolium). O (máj.-jún.) Az erdei talaj elsavanyodását jelzi. Virágzó szára kétlevelű, erre utal a latin név is, a meddő csak egylevelű, mint például a tulipáné. Májusban virító fürtjei rokonára, a gyöngyvirágra emlékeztetnek, akárcsak cseresznyepiros bogyói. Kertbe is ültetik, bogyóit a madarak is kedvelik.

XII. tábla

1. Aszúszegfű (Tunica prolifera). ⊙ (máj.-júl.) Aszúszegfű, aszott-szegfű neveit a nagy, hártyás álcsészelevelek miatt kapta, amelyek a csészéjét körülveszik. Ezekből a szárazbarna színű levelekből kandikálnak ki az apró, rózsaszín szegfűvirágok. Kevéske levele is keskeny, szára merev - mindez arra vall, hogy napos, szikár helyeken él: homokpusztákon, száraz lejtőkön, sziklagyepekben. *Védendő!*

2. **Sovány** vagy **sziki csenkesz** (Festuca pseudovina). O (máj.-jún.) Megtelepszik a legmostohább szikes pusztán, és gyepet alkot. Sótűrő, elviseli a taposást, ezért megél a birkalegelőkön is. Régi neve, berbécscsenkesz is erre vall. A legelterjedtebb füvünkre, a *barázdált csenkeszre* (F. sulcata) hasonlít fűcsomójával, finom szálú, érdes fogású leveleivel, de kisebb termetű. Nyár elejére elszárad, vöröses gyepe miatt hívják veresnadrágnak is.

3. **Báránypirosító** vagy **homoki pirosító** (Alkanna tinctoria). O (ápr.-máj.) Szára szétterül, karó formájú gyökere mélyen befúródik a homokbuckába, így tud megtelepedni a széltől mozgatott futóhomokon is. A levelek sűrűn molyhosak. A gyökér kérge piros *alkannin* festéket tartalmaz; ősi textilfesték (törökpirosító helyett), de a kozmetikusok is szívesen használták. Főként a Duna-Tisza közén él, a Nyírségből hiányzik. *Védett!*

4. Varjúmák (Hibiscus trionum). ⊙ (jún.-aug.) Dinnyefű volt a régi neve, de éppúgy nincs semmi köze a dinnyéhez, mint a futóhomok híres *királydinnyéjének* (Tribulus). Reggel csak egy órát virító, pompás virágai a trópusi rokonok sötét torokfoltos, jellegzetes hibiszkuszvirágát lopják be a homokra, a kapásnövények tábláiba. (Óravirágnak is hívták a fentiek miatt.) Sodrott, csavart bimbója a mályvák családjára vall. Termése felfúvódott. Az egynyári gyomnövényke nemesítve már előlépett kerti virággá is.

XIII. tábla

1. **Sárga len** (Linum flavum). O (jún.-júl.) A kék virágú lenfajok ismertebbek, mert gyakoribbak is, bár ezeknek déli verőfényen már csak lehullott szirmait találjuk. Napos, köves lejtőkön, suvadásos hegyoldalakon, az alföldi pusztákon és erdei fenyvesekben virít. Nagy, aranysárga pártájából narancssárga erek dagadnak ki. Levelei húsosak, kékes árnyalatúak. *Védett!*

2. Kék atracél (Anchusa barrelieri). O (máj.-jún.) Az érdeslevelűek családjába tartozik, erre vall az egész növényt borító, szemölcsökön növő szőrzet s a csészelevelek pelyhessége. Égszínkék pártája, gazdagon virító ágas virágzata kíváncsivá teszi a laikust is, pedig csak szórványosan fordul elő napos lejtőkön.

3. Magyar nyúlhere vagy **szapuka** (Anthyllis macrocephala). O (máj.-júl.) Halványsárga, vöröslő vagy aranysárga, puha virágfejecskéi a levelek hónaljában fejlődnek. Pillangós virágjának csónakja pirosas lehet. A mészkő és dolomit sziklagyepek, de a puszták növénye is - a Nyírség kivételével. A baltacimmal, lenvirággal és a lózsályával együtt hamar betelepszik a suvadásos hegyoldalakra, földmunkák által megbolygatott talajra, ilyenkor magányosan óriásira nő, nem véletlenül vitték be a kertekbe is.

4. Selymes dárdahere (Dorycnium germanicum). Y (jún.-aug.) Gyakran együtt nő az előbbi nyúlherével, száraz lejtőkön, homokpusztákon. Ezüstösen selymes leveleit sokszor az aranka vörös szárai fonják be, fojtogatják éppúgy, mint a lucernát vagy **a** lóherét. Virágfejecskéit 6-15 pillangós virág alkotja.

5. Sarlós gamandor (Teucrium chamaedrys). Y (jún.-aug.) Elmaradhatatlan örökzöld félcserjéje a mészkő- és dolomit-gyeptársulásoknak, száraz tölgyeseknek. Ajakos virágai örvökben fejlődnek, bíborszínűek, a csésze is gyakran pirosas. Népi nevei: kiscserlevelűfű, kissarlófű, zsuzsánka.

XIV. tábla

1. Selymes boglárka (Ranunculus illyricus). O (máj.-jún.) A párolgást csökkenti ezüstösen selymes szőrzete, a keskeny levelek kicsi felülete. Virága tojásfényes, mint általában a boglárkáké, de nagyobb és élénk citromsárga (l. Vadvirágok 1., 26. o.). Meleg, száraz dolomitlejtőkön él a középhegységben.

2. Szirti búzavirág vagy **imola** (Centaurea mollis). O (jún.-aug.) Ép, a fonákján ezüstösen molyhos leveleivel, magányosan virító, pompás virágfészkeivel egyik legszebb, ritka búzavirágfélénk. A fészekpikkelyek is mutatósak, fekete rojtosak. *Védett növény!* A dolomiton még gyakoribb a *tarka imola* (C. triumfettii), ennek alul-felül pókhálósan molyhos a levele.

3. Borzas szulák (Convolvulus cantabricus). O (máj.-júl.) Igazi mészkedvelő, mediterrán növény ez is, tömegesen virít például az isztriai tengerparton. Utolsó északi előfordulása a Naszályban van, a leggyakoribb a Mecsekben és a Villányi-hegységben. Egyenes, kemény szárán sötét rózsaszín virágok nyitnak, a levelek borzasak, ezüstösek. Rokona, a *mezei szulák* (C. arvensis) folyondár, hírhedt gyom (l. Vadvirágok 1., 40. o.).

4. Hegyi árvalányhaj (Stipa pennata; S. joannis). O (máj.-jún.) A pusztákra képzeljük az árvalányhajat, pedig a hegyvidékek dolomit- és mészkőszikláin több fajuk él, mint az Alföldön. Ez a faj mindkét területen otthonos. A tokiász 20-50 cm-es hosszú szálkában végződik, ez repítőszerkezet is, de fúróként is működik, mikor a mag talajt ér. Régi neve: tollúfű, mert a puszták lakói kócsagtoll helyett tűzték kalapjuk mellé. *Védett!*

5. Molyhos napvirág vagy **tetemtoldó** (Helienthamum nummularium). O (máj.-aug.) A nép naprózsikának, Szent Erzsébet-virágocskának becézi pompás, de a verőfényen lehulló virágait. Kicsi cserje, örökzöld levelei a fonákon fehéren molyhosak.

XV. tábla

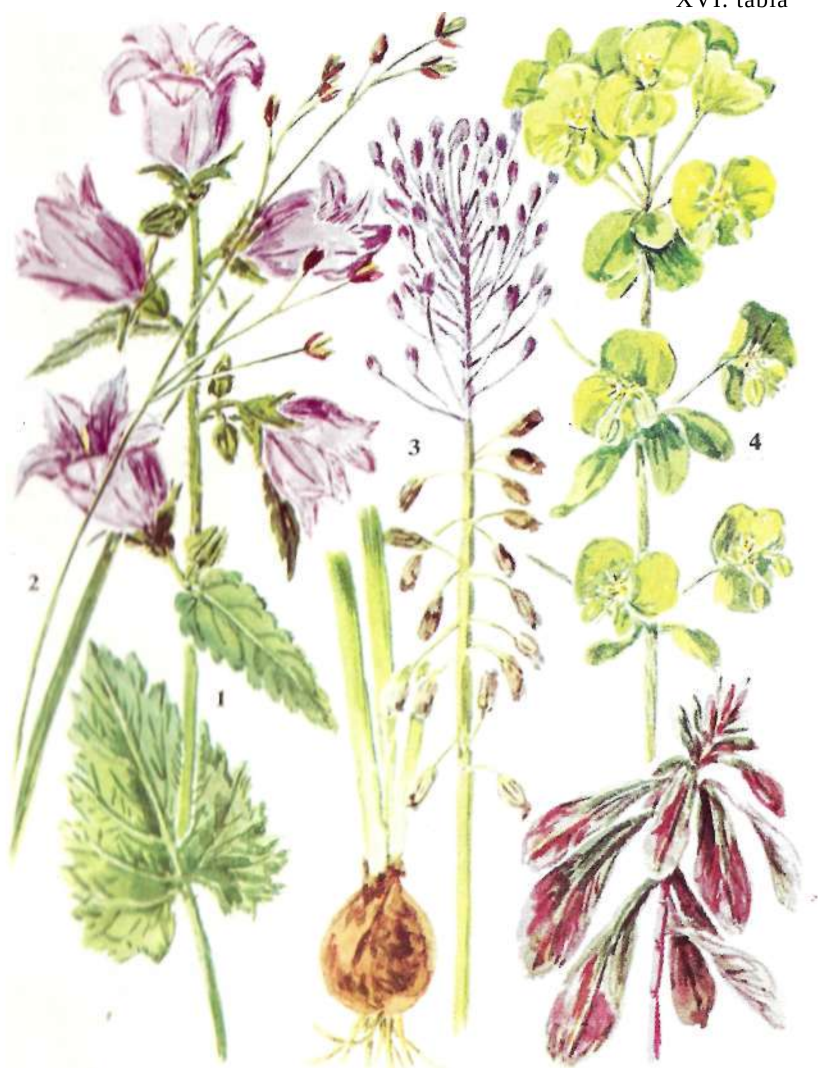

1. Csalánlevelű harangvirág (Campanula trachelium). O (jún.-aug.) Nyirkosabb erdőkben, vágásokban (éppen csalánosokban is!) gyakori csengettyűke. Az egész növény bozontos, serteszőrös, levelei a csalánra emlékeztetnek, de nem csípnek. A virágpárta is „pillás". Mindig a felső virágok nyitnak ki először, amikor az alsók még bimbósak. Mutatós virágai miatt parkokba ültetik. Tudományos neve a *trakhélosz* görög szóból származik, amely nyakat jelent; valamikor nyaki fájdalmakat orvosoltak vele.

2. Egyvirágú gyöngyperje (Melica unifiora). O (máj.-júl.) Több erdőtársulás jellegzetes füve: pázsitjának összefüggő szőnyege *erdőtípust* alkot a gyertyános-tölgyesekben és cseres-tölgyesekben (például a budai Nagy-Hárshegy), sziklásabb bükkösökben. Könnyű felismerni kecses virágfüzéreit a piros-barnás pelyvájú virágokkal, a világoszöld, széles leveleket, amelyek hamar elsárgulnak a nyári erdőben. Töve tarackos, gyorsan elszaporodik.

3. Üstökös gyöngyike (Muscari comosum). O (máj.-jún.) Irtásréteken, cserjésekben vagy pusztai réteken virít. Népi nevei - kék kígyóhagyma, mezeijácint - arról árulkodnak, hogy levelei és nagy hagymája a jácinthoz hasonlít. A selyemrojtra emlékeztető üstököt a merev, kék vagy lila kocsányokon ülő kékeslila meddő virágok alkotják. Csak az alsó, barnás színű virágok teremnek.

4. Erdei kutyatej (Euphorbia amygdaloides). Y (ápr.-máj.) Igaz, hogy korábban nyílik, mint táblánk többi növénye, de később is virágnak véljük a feltűnő, banánsárga gallérleveleket, az érlelődő termés körül. Bordóra színeződő, rózsásan összeálló tőlevelei áttelelnek. Hűvösebb, sziklás erdőkben él. Kertbe lehet ülteni. Minden kutyatej mérges nedvet ereszt, először Euphorbosz görög orvos próbálta gyógyításra használni i. e. 50 körül. A kutyatejeket ne tévesszük össze a gyermekláncfűvel! (1. Vadvirágok 1., 42. o.).

1
2
3
4

1. Kánya harangvirág (Campanula rapunculoides). O (jún.-aug.) Bókoló virágfürtjén a virágok nagyjából egy oldalra néznek, fürtje „oldalra konyul", régi nevén talán ezért is hívják kónya csengetyűkének. (A népnyelv nemigen használja a harangvirág nevet!) Violaszínű pártája pillás szélű, levelei érdesek, apró szőrök borítják. (*Campanula*—kicsi harang, *rapunculoides*=*raponchoz* hasonló, a rapa=répa latinul). A középkorban salátaként ették tarackos gyökerét, akár a *raponcharangvirágét* (C. rapunculus). Erdőkben, parlagokon fordul elő, kertbe is ültethető. A szárazságot jól tűri.

2. Méreggyilok (Cynanchum vincetoxicum). O (máj.-aug.) Fehér, kissé sárgás virágai, átellenes levelei, de még zöld termései is a hegyes paprikára emlékeztetnek, ezért vadpaprikának is hívták, noha semmi köze sincs hozzá. A beérett termés a kiszabaduló selymes, szőrbóbitás magokkal viszont elárulja, hogy a selyemkórók családjába tartozik. Az egész növény mérges! Száraz, világos tölgyesekben, vágásokban gyakori.

3. Piros madársisak (Cephalanthera rubra). O (máj.-júl.) Ritkás erdők, bükkösök, tölgyesek különösen elegáns kosborféléje. Szálas levelei vannak, virágai halvány rózsaszíntől a rózsavörösig terjedő árnyalatokban pompáznak, pártalevele szárnyként hajlik ki, innen eredhet német neve is: erdei madárka. *Védett!*

4. Édeslevelű csüdfű (Astragalus glycyphyllos). O (máj.-aug.) A csüdfüvek különös, sarlószerűen meggörbült hüvelytermésükkel hívják fel a figyelmet. Madárkaromhoz is hasonlíthatnánk, régi nevei között a héjaköröm név is szerepel. Levele édes; édeslencsének, kávébükkönynek is hívták. Heverő szárai, nagy összetett levelei nagyon jellegzetesek, sápadt, fehéres virágai meg sem közelítik a *zászlós csüdfű* (A. onobrychis) szépségét (1. Vadvirágok 1., 34. o.). Száraz erdőkben, vágásokban gyakori. A csüdfüvek közt öt *védett* faj van!

1
2
3
4

1. Nagyvirágú gyíkfű (Prunella grandiflora). O (máj.-júl.) Lószemfű a régi magyar neve, nagy virágú rokona a *közönséges gyíkfűnek* (P. vulgaris). Lila pártája háromszor akkora, mint csészéje, ritkán fehér színű is lehet ajakos virága. Hűvösebb erdőkben, kaszálókon, lápréteken él, inkább a hegyvidéken. A gyíkfüveket régebben torokgyíknál használták, mai és népi neveik: torok öröme, torokgáncs is erre emlékeztetnek.

2. Közönséges galaj (Galium mollugo). O (máj.-júl.) Húsznál több galajfajunk s még ennél is több keverék fajunk közül ezt a fehér virágú, laza bugájú, pelyhes levelű fajt mindenütt felismerjük a nyári erdőkben és réteken. Gyertyános-tölgyesek szélén együtt szedhetjük táblánk összes többi növényével is. Négyszélű szárán nyolc-nyolc levélke alkot egy-egy örvöt.

3. Bakfű (Betonica officinalis). O (jún.-júl.) Inkább a hegyvidéki naposabb erdőkben, tisztásokon, lápréteken találjuk igen kellemes illatú, bíborszínű virágait. Ajakos - ezt elárulja virágja, de négyszögletű szára és makkocskatermése is. Sebek gyógyítására használták, erre emlékeztet sebfű neve.

4. Közönséges párlófű (Agrimonia eupatoria). O (jún.-aug.) A patikapárlófű, apróbojtorján, hattyúfű név mind ezt az édes parfümillatú, kecses, aranysárga füzérű növénykét jelentik. Virágszerkezete, pálhás, összetett levele az értőknek azt is elárulja, hogy a rózsafélékhez tartozik. Az egész növény bozontos, szára mirigyekkel pontozott. Erdőszéleken, sövények mellett, félig napos utak mentén gyakori. Régi gyógynövény, szinte mindenféle betegségre használják összehúzó és nyugtató hatása miatt. Teája kitűnő ízű és üdítő.

XVIIL tábla

1. Lándzsás útifű vagy **útilapu** (Plantago lanceolata). O (ápr.-aug.) Útilaput kötnek a talpa alá - azaz szélnek eresztik, világgá küldik; ebből a szólásmondásból ismerjük a növényt, amely valóban az utak virága szinte tavasztól őszig. Lándzsás levelei és fehéres-barnás virágfüzérei, amelyekből sárgásfehér porzók állnak ki, jól megkülönböztetik a másik gyakori, szélesebb levelű, lila porzójú *réti útifűtől* (P. media). Köhögéscsillapító teát, gyógycukorkát készítenek belőle.

2.. Sziki cickafark (Achillea asplenifolia). O (jún.-szept.) A mindenütt gyakori, fehér virágú cickafark mellett ott jelenik meg élénk, parasztrózsaszín virága, ahol a talaj szikesedni kezd. (Gyógynövényként csak a fehér virágú fajokat használják, mert csak ezeknek van a kamilla hatóanyagával rokon azulénos kékolajuk.)

3. Ebszékfű (Matricaria maritima ssp. modora). ⊙ ⊙⊙ (jún.-szept.) A jól ismert kamilla nagy termetű rokona, amelytől jól elkülönítette a népnyelv: nem gyógyít, tehát eb. (Régi nevei: álszikfű, ebkapor.) Tarlókon, nedvesebb szántókon hosszú őszökön még októberben is virít. Kövér, nitrogénben gazdag talajt jelez.

4. Háromszínű árvácska (Viola tricolor). O (máj.-szept.) Kicsi arcokra emlékeztető, háromszínű *ibolyák* az árvácskák, vagy ahogy a német nevezi őket: mostohácskák. Száraz tölgyesekben, irtásréteken, parlagokon él. Teája vértisztító, vizelethajtó. A nagy virágú árvácskákat ebből keresztezték a XIX. században; angol munkások klubokban termesztették szigorú szabályok szerint.

5. Eperhere (Trifolium fragiferum). O (jún.-szept.) Nedves, szikesedő réteken seregesen nő. Heverő szárai vannak felálló kocsányokkal. A levélkék csúcsa feltűnően kiharapott, kicsípett. A virágfejecskében a hártyás csészék éréskor gömbölyűre felfúvódnak. Innen ered neve *(fragum*=eper latinul). Nitrogénkedvelő.

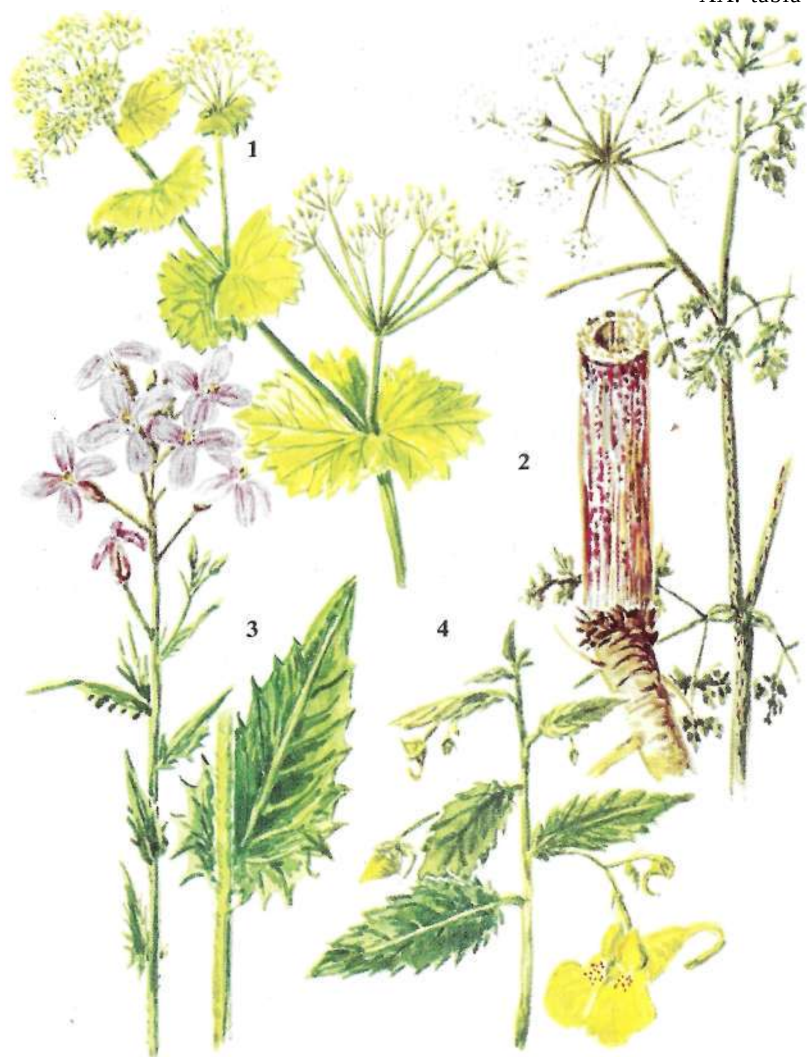

2
3
1
4
5

1. Őzsaláta (Smyrnium perfoliatum). ⊙ (ápr.-jún.) Igazi otthona mészkőhegységeinkben, bükkösökben, hárs-kőris sziklaerdőkben van a Mecsektől a Bükkig. Megbolygatott kultúrerdőkbe is, az Alföldre is behurcolódik s elszaporodik. Szép sárga ernyős virágainak hatását fokozza a nagy szárölelő levelek üde salátazöldje. A tőlevelek már az ernyősökre jellemzően szárnyasak, a régi lópetrezselyem névre ezzel, valamint répaszerűen megvastagodott gyökerével szolgált rá.

2. Bürök (Conium maculatum). ⊙⊙ (jún.-júl.) Mindenütt megél, gyakori az emberi települések körül is, árkokban, nyirkos romok, sövények tövében. Nagyon mérges, szaga is erős. (Bürök volt Szókratész méregpoharában is.) Szára ágas, tövén lilásderes, belül üreges - sípfűnek is hívták ezért. Soksugarú ernyője és sokszorosan szárnyalt levelei vannak. Állatokat gyógyítanak ma is vele.

3. Erdei vagy **kacuros estike** (Hesperis silvestris). O (jún.-júl.) A név ne tévesszen meg: estikének hívják a kertekben este virító *csodatölcsért* (Mirabilis jalapa) is, aminek semmi köze sincs a keresztes virágú, este nagyon illatozó valódi estikékhez (Hesperis) és rokonaikhoz, az estiviolákhoz (Matthiola). Szép lila virágait hűvös, nedves erdőkben, ligetekben, inkább a hegy- és dombvidéken találjuk. A szár és levél sűrűn molyhos, levelei igen fogazottak. (Rokona, a lila és fehér színű *hölgyestike* már régen bekerült az árnyas kertekbe.)

4. Erdei nenyúljhozzám vagy **nebáncsvirág** (Impatiens nolitangere). 0 (jún.-aug.) *Noli me tangere* — ne illess engem - szól a bibliai mondás, amelyet ez a forrásoknál, árnyas erdőkben, ligetekben élő virág nevében hordoz. Érett termése, ha csak hozzáérnek, szétpattan, magvait szétrúgja. Bütykös szára és gyökerei áttetszőek, gyökerét alig ereszti a földbe. Sarkantyús, a levelek alá húzódott virágai leheletfinom kocsánykákon rezdülnek.

1
2
3
4

1. Réti kardvirág vagy **dákoska** (Gladiolus imbracitus). O (jún.-júl.) Kevesen tudják, hogy a kardvirágnak vadon élő fajai is virítanak a Kárpát-medencében, a dél-afrikai eredetű kerti fajoknál sokkal kecsesebb virágfüzérekkel. A Nyírségben és hegyi réteken, lápréteken találjuk, hagymagumóit a múlt évről maradt levélmaradványok borítják. *Védett!*

2. Erdei deréce (Chamaenerion angustifolium). O (jún.-júl.) Rokonai, a ligetszépék és fuksziák már régen meghódították kertjeinket. Nagyon elegáns, rózsáslila füzérei mészkőbányák sziklái előtt, erdővágások fatuskói körül festői csoportokban jelennek meg, ötletet adva a kertbéli utánzásra (1. Vadvirágok 1., 20. o.).

3. Mezei gólyaorr (Geranium pratense). O (jún.-aug.) Párosan álló, nagy kék virágait egyre inkább kedvelik kertjeinkben is, a hegyvidékről betelepülhet - például a kolozsvári Házsongárdi temető öreg sírhantjaira. A gólyaorrfélék görög eredetű tudományos neve (*geranosz*=daru), régi magyar nevei: gerely, daruorr és a rokon gémorrok mind a bibeszálból alakult különös terméscsőrre céloznak. Ez éréskor ív alakúan felfelé görbül, felpattan, és valósággal katapultálja a magokat kétméteres körzetben.

4. Karcsú sisakvirág (Aconitum variegatum). O (júl.—szept.) Kerti sisakvirágunk ennek az alpin-kárpáti fajnak a keresztezéséből keletkezett. Pompás ibolyakék virágai az évelő szarkalábhoz hasonlító, tenyeresen osztott, nagy levelek között a méteres virágszárakon csak nyirkos erdők szélén virít ki, ahol elegendő fényt kap. Répaszerű kettős gumója igen erős mérget tartalmaz. *Védett!*

5. Pénzlevelű lizinka (Lysimachia nummularia). Y (máj.-júl.) Földön heverő szárakkal kúszik lápréteken, ligetekben. Remekül megtelepíthető kertek pázsitjában, ereszcsatorna beton kifolyója körül, ahol bőségesen kap nedvességet.

1
2
3
4
5

1. Kardos peremizs (Inula ensifolia). O (jún.-aug.) Száraz tölgyesek szélén néhol seregesen virítanak napsugaras fészekvirágai. Levelei keskenyek, mint a kardpenge (latinul *ensis*=egyenes kard), régi nevei között a *szablyalevelű* jelző is előfordul. A levelek szinte párhuzamos erűek. Szára, levele nem szőrös, mint más peremizseké.

2. Ágas homokliliom (Anthericum ramosum). O (jún.-aug.) A tölgyesek, sziklagyepek, homokpuszták virága, a balkáni hegyvidékről jutott el hozzánk. A hevesen esős nyarakon feltűnően terjed el, bár a szárazságot is jól átvészeli húsosan megvastagodott gyökerével. Hosszúra nőtt bibeszála messzire kinyúlik a keases lepelvirágból. A Tiszántúl kivételével eléggé gyakori. Régi neve: ágas hölye, sövényvirág. *A fürtös homokliliom* (A. liliago) *védett!*

3. Dunai szegfű (Dianthus collinus). O (júl.-szept.) A száraz tölgyesek, erdőszélek szegfűje. Neve elárulja, hogy Kárpát-medencei bennszülött, mint több más szegfűnk is. Az alföldi pusztai tölgyesekben (Nyírség, Tiszántúl) is megjelenik. Csomókban üldögélő bíborvörös virágai pettyezettek, rojtosan sallangosak: „szakállasak". *Védendő!*

4. Sötét hagyma (Allium atroviolaceum). O (jún.-aug.) A fehér, sárga virágú hagymákon kívül több piros, sőt szinte fekete virágú faj is van. Kezdetben sötét ibolyaszínű, virágai sűrűn, hosszú kocsányokon, teljesen szabályos gömb formában tömörülnek. Mezsgyéken, szántókon él, főleg nyugaton. Száraz tölgyeseinkben, sziklagyepekben inkább a sötétpiros, szintén gömbös virágzatú *bunkós hagymát* (A. sphaerocephalum) találjuk ez idő tájt.

5. Közönséges borkóró vagy **virnánc** (Thalictrum minus). O (máj.-aug.) A jó szeműek ismerik csak fel benne a boglárkafélék családtagját. Bőrszerű levelei szárnyasan összetettek. Száraz gyepekben, erdőszéleken, tölgyesekben elterjedt. Alfaja, a *kékes borkóró védett!*

XXIÍ. tábla

1. Virágkáka (Butomus umbellatus). O (jún.-aug.) A tőálló levelek közül elegáns, nyurga száron emelkedik ki a virágernyő. Háromélű, csomó nélküli szára kákaszerű. (Kákán is csomót keres - mondja a szólásmondás.) Az igazi káka, a Schonoplectus nem rokona. Kúszó gyöktörzse van, amit különösen az ázsiai népek ettek, parázson megsütve. Leveleit, akár a gyékényt, fonni lehet. Terem mocsarakban, árkokban, rizsföldeken, folyók holtágaiban, különösen az Alföldön.

2. Nyílfű (Sagittaria sagittifolia). O (júl.-aug.) Kétféle levélalakja van, a jellegzetes, hosszú nyelű dárda- vagy nyílszerű levelek és a víz színén ringatódzó szalagszernek. *(Sagitta=nyíl, sagittifolius=* =nyíllevelű latinul.) Minden levele tőlevél. A mutatós fehér, piros torokfoltos porzós virágok is, és a lepel nélküli zöldes-vörhenyes színű termők is virágörvben ülnek. Az alsó termős virágok korábban virítanak, mint a felső hím virágok. Termése buzogányszerű, a szél és a víz terjeszti. Gumókkal telel át. Szórványosan fordul elő hínárosokban, mocsarakban. Régi neve: csókfű, vízinyíl.

3. Békatutaj (Hydrocharis morsus-ranae). O (máj.-aug.) A csendes víztükrön úszó, szív formájú levelek csúcsából mintha kiharaptak volna. A német békaharapásnak hívja, amely a latin név fordítása *(morsus*=marás, harapás; *rana*=béka). Vízben úszó szára indás, vegetatív úton is szaporodik. A „békák tutaja" a víz színén úszó levél. Kétlaki. A termős virágok gyakran magányosak, a porzósak hármasával virágoznak, hármas leplű virágokkal. Folyóvizekben, tavak nyílt víztükrén nem tud állandó telepet alkotni, évről évre másutt bukkan fel levéltutajaival. Állóvizek nyugodt, nádasba vágott, kicsi öbleiben keressük.

XXIII. tábla

1. Közönséges rence (Utricularia vulgaris). O (jún.-aug.) Gyökere nincs, a békalencsével alkot lebegő hínártársulást. Húsevő. Vízbe merült hajszálfinom levelein levegővel teli tömlőcskék vannak. Ezekkel fogdossa ügyesen áldozatait (szúnyoglárvák, aprócska rákok, ázalékállatkák), amelyek éppen üldözőik elől menekülnek hártyás csapdáiba. Virágzó szára a víz fölé emelkedik, nagy, tojássárga, tátogató virágokkal. Tömegesen pompás látványt nyújt sekély állóvizekben, rizsföldek árkaiban stb. Télre vastag szára lesüllyed a fenékre, s áttelel. Régi neve: hólyaghír, tömlőke. *Védendő!* Két másik hazai faja védett!

2. Sulyom (Trapa natans). O (júl.-aug.) A trapéz formájú, nagy, bőrnemű levelek a víz felszínén ringatóznak, a hínárszerűek, finoman szabdaltak a vízbe merülnek. Négy vagy két szarv áll ki terméséből, ezért az Alföldön bikának is nevezik. Lisztes termését ették, árulták is például a bajai piacon. Régi nevei is erről árulkodnak: vízidió, vízigesztenye, jezsuitadió. A levelek nyele a virágzás után felfúvódik. A folyók holtágaiban, különösen az Alföldön a tündérrózsával együtt alkot társulást.

3. **Mételyfü** (Marsilia quadrifolia). O (Spóraérés: aug.-okt.) Páfrány létére ide került vízinövényeink táblájára, négylevelű lóherére emlékeztető levelei miatt. Az iszapban terjed kúszó szárával, babforma spóratokjait a levélnyél tövén hozza. Kipusztulófélben volt, a rizskultúrák révén tért vissza az Alföldre.

4. Sugaras víziboglárka (Batrachium radians). O (máj.-aug.) Állóvizek és időszakosan vízborította termőhelyek kétéltű fajai a fehér virágú víziboglárkák. Ha a víz hirtelen leapad, a szárazon is tenyésznek, de törpék maradnak, s alakjuk megváltozik. A finoman szeldelt levelek itt is az úszólevelek. A *sugaras víziboglárka* szikes vizekbe is betelepedik, mert sótűrő faj.

1
2
3
4

1. Farkasalma (Aristolochia clematitis). O (máj.-jún.) Parlagokon, árkok szélén, irtásokban tömegesen nő ez a kellemetlen szagú mérges növény. Népi nevei mind veszélyességére figyelmeztetnek: farkasfül, farkasgégevirág, farkashézaggyökér. Baktériumölő anyagokat tartalmaz, sebek borogatására, reumás fájdalmak elleni fürdőhöz használták. Kehes lovakat is gyógyítottak vele. Virágainak kis tölcséreiben eltűnnek a rovarok, s míg meg nem termékenyítik a növényt, a felfúvódott magház csapdájában fogva maradnak. Feltűnő a körte formájú toktermés.

2. Terjőke kígyószisz (Echium vulgare). ⊙ (jún.-szept.) Igazi érdeslevelű, tele szúrós sertékkel, szőrökkel. Virága először piros, majd megkékül, mint a nefelejcsé. A bibe sziszegő kígyó kétágú nyelvéhez hasonlóan mered ki a pártából. Jó mézelő. A középkori gyógyászat kígyómarás ellen használta, mert a kígyóra hasonlít. *(Ekhisz* kígyót jelent görögül, német neve: siklófej.) Utak, vasúti töltések, kőtörmelékek gyomtársulásaiban él. A *piros kígyószisz* (E. russicum) *védett!*

3. Fehér üröm (Artemisia absinthium). O (júl.-szept.) Ezüstösen selymes, magas növény, aranysárga színű fészkes virágokkal. Az ürmöt mint illatos füvet szórták egykor a Szent Iván-éji tűzbe. Nincsen öröm üröm nélkül - tartja a közmondás is. Keserű teáját gyomorerősítőként isszák. Nagy adagban mérges, állandó élvezete súlyos idegbetegséget okoz. Szőlőhegyeken, útszéleken él.

4. Ebszőlő csucsor (Solanum dulcamara). ⊙Y (jún.-aug.) Kapaszkodó szárai, krumplivirágra emlékeztető lila virágai vagy bogernyőben termő piros bogyói egyformán szemünkbe tűnnek vízpartokon, liget- és láperdőkben. Veszedelmesen mérges növény, bogyója a szívműködést bénító solanint tartalmazza! Szárát bőrbajok, köhögés ellen gyűjtik. Népi nevei: mellfű, temondádfű, élekhalok, Szent János füve.

XXV. tábla

1. Sziki őszirózsa (Aster trípolíum ssp. pannonicus). O (jún.-szept.) Sókedvelő, nedves helyeken él. Igazi tőfaja. a tengerpartokon a homokdűnék „csillaga" - szélesebb levelekkel, kékebb virágokkal. Régi neve is ősz csillaga, szikcsillag. Képünk a magyar alfajt mutatja: levele egészen keskeny. Valamikor óriási területeken virított szikes rétjeinken. Hazai bennszülött (endemikus) növény (1. Vadvirágok 1., 60. o.). *Védendő!*

2. Magyar vagy **sziki sóvirág** (Limonium gmelini ssp. hungaricum). O (júl.-szept.) Különösen a Tiszántúlon jellegzetes, szikes pusztákon és ürmöspusztákon, nagyon sziksós talajt jelez. Vaskos gyöktörzse van, földre boruló bőrnemű tőlevelei miatt régen szikikáposztának, széksalátának is nevezték. Virága szárazon is megmarad. Gyakori a Hortobágyon, valamikor a hajdúszoboszlói öreg temető sírjait teljesen beborította könnyed, kék virágfelhőivel. Kerti rokonát kék, sárga, fehér színekben szalmavirágként árulják. A *tatár sóvirág* (L. tataricum) fehér színű, az Erdélyi-medencétől az Urálig terjed.

3. Sziksófű (Salicornia prostrata). ⊙ (júl.-szept.) Ha a szikes tó nyárra kiszárad, fehéren kivirágzik sója, de őszre megjelenik fenekén egy rövid életű, bíborvörösre színesedett növénytakaró, egy-két pozsgás levelű fajjal. Egyikük a sziksófű. Szára ágas, húsos, levele csökevényes. Érdemes nagyítóval megkeresni apró kancsós kis virágait a szártagok mélyedéseiben. Szárából hamuzsírt készítettek.

4. Bárányparéj (Camphorosma annua). ⊙ (júl.-szept.) A legterméketlenebb szikeseken él, nyár végére, virágzási idejére szétterül, és nyári szürkés színe vérszín pirosba megy át, meg is kopaszodik. Az előző fajjal együtt Alföldünkön terem, legfőképpen a Tiszántúlon. Virágai a levelek hónaljában ülnek, kis harangforma lepellel. Fekete magjai a lepellel együtt hullanak le.

1
2
3
4

1. Zsidócseresznye (Physalis alkekengi). ⊙ (jún.-aug.) A szennyesfehér virágok alatt a csésze aterméssel együtt növekszik, s végül lampionszerűen fölfúvódott míniumpiros termést alkot, belül egy piros bogyóval. Régi neve: hólyagkláris vagy koralicseresznye is erre utal. Száraz cserjésekben, akácosokban, mezsgyéken, romokon a tűző napon is megjelenik. Sziklakertbe tömegesen palántázzák, szépen mutat fehér, napsütötte falak előtt is. Bogyójával vajat színeztek régen. Őszi táblánkba mutatós termése miatt került, éppúgy mint az alábbi fajok is.

2. Erdei iszalag (Clematis vitaiba). Y (jún.-aug.) Kúszószárú lián, szára megfásodhat. Ligeterdőkben, irtásokban, sövényre futva mindenütt a termőhely nedvességét jelzi. Illatos virágai, terméses girlandjai egyformán szépen díszítenek. Tollforgós, bóbitás termése miatt az angolok vándorok örömének, öregember szakállának, a franciák koldusok virágának hívják. Inas szárait kosárfonásra használták.

3. Komló (Humulus lupulus). O (júl.-szept.) Termesztik, de erdők szélén, folyók partján, kerítésekre futva vadon is él. Fiatal hajtását levesbe főzik, tobozra emlékeztető termését sörfőzéshez használják kesernyés anyaga miatt. Laza fürtös porzós virágai és a pálhalevelek alá rejtőzködött termős virágai vannak. Horgas szőreivel kapaszkodik. Teája idegnyugtató, enyhe altató.

4. Pirítógyökér (Tamus communis). O (máj.-jún.) Lián. A Bakonytól, Tolnától délre találjuk, főleg a Mecsekben fára kapaszkodva, gyertyános-tölgyesekben. Kétlaki virágai jelentéktelenek, de leveleinek mélyzöld ragyogása, szép szív formája s főleg piros bogyós fürtjei miatt parkokban is ültetik. Keményítőtartalmú, sötét gyöktörzsét reumatikus fájdalmaknál bedörzsölésre használják. Teája vizelet- és hashajtó hatású.

1
2
3
4

1. Őszi csillagvirág (Scilla autumnalis). O (aug.-szept.) Mészkősziklákon, löszpusztákon él ez a ritka, törékeny kis virág, meleg, száraz helyeken. Éppúgy, mint az őszi kikerics, levelek nélkül virít, de keskeny szálú levelei még ősszel kibújnak a földből. Tavasszal virít viszont a gyakoribb *kétlevelü csillagvirág* (S. bifolia). *Védett növények!*

2. Vetővirág (Sternbergia colchicifolia). O (szept.-okt.) Magányos, rövid kocsányú kis virágát ez is levelek nélkül hozza, mint néhány mediterrán hagymagumós növény, amely a tavaszias őszben előresiet virágzásával. Őszike, kikericsvirágú sárika néven is ismeri a nép, de nem a kikericsnek, hanem a hóvirágnak rokona. Elterjedési területe szinte egyezik az őszi csillagvirágéval. *Védett!*

3. Őszi sáfrány (Crocus banaticus). O (aug.-okt.) A tavasszal nyitó sáfrányoknak (1. Dísznövények 4. o.) éppúgy van levél nélküli, ősszel virító fajuk, mint a kikericseknek. Csak két kis murvalevélkét hoz a virágzó száron. Erdélyi, dácikus faj, a Szamos menti, kolozsvári és a brassói hegyvidék (Románia) erdeinek tisztásain és a kolozsvári botanikus kert pázsitjában valósággal kaszálni lehet. Hazánkban csak ültetve fordul elő. A hazai vadon termő sáfrányfajok mind *védettek!*

4. Aranyfürt (Aster linosyris). O (júl.-szept.) Az Aster fajokat bánatoslilákban, kékekben ismertük meg eddig, de az őszi virágok másik színében, a sárgában ragyog ez a régi nevén aranyhajnak, aranygerebcsinnek is emlegetett virág. Fészke sugárvirágokból áll. Napos, szikár lejtőkön, homokpusztákon tömegesen virít.

5. Festő rekettye (Genista tinctoria ssp. elata). Y O (júl.-szept.) 30-50 cm magas cserjécske, vesszőin sok végálló aranysárga fürttel. Gyökeréből sárga festéket készítettek egykor (sárga festőfű, pogányékesség - régi nevei). Száraz lejtőkön, tölgyesekben él.

XXVIII. tábla

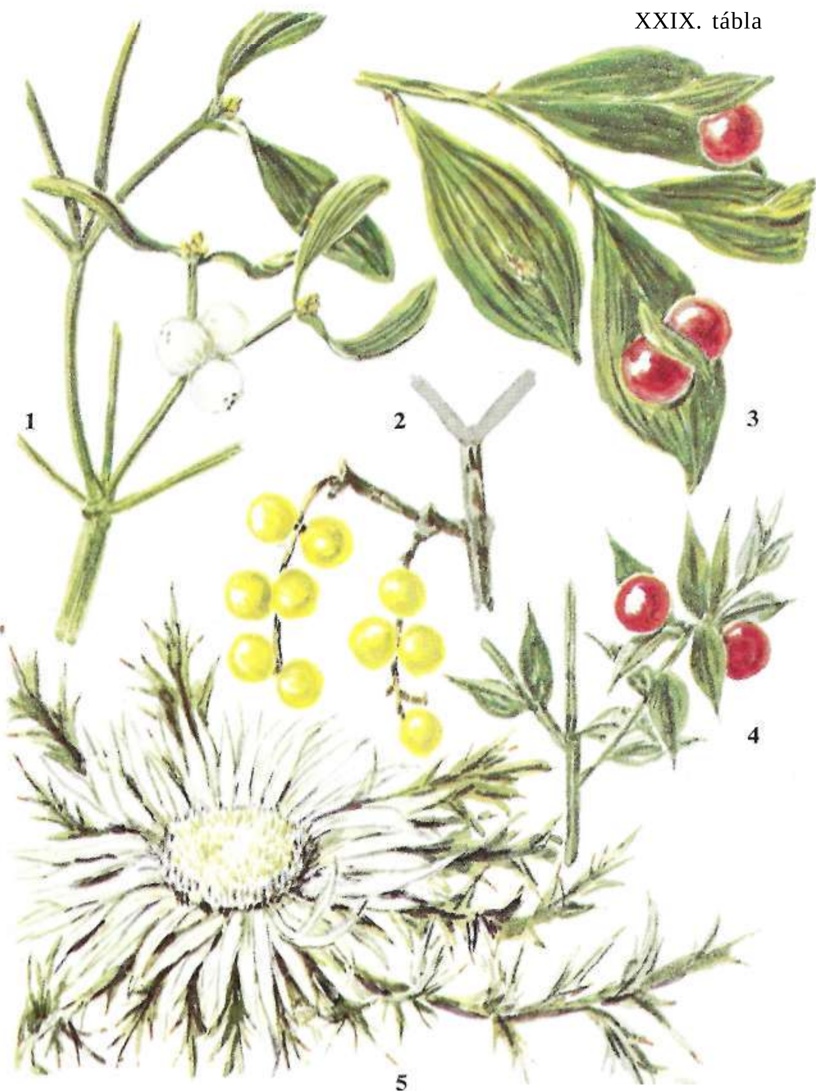

1. Fehérfagyöngy (Viscum album). Y (márc.-ápr.) Fánlakó élősködő (epiphyton). Télen is örökzöld levelei között gyöngyikék a fehér bogyók, ezért és nem virágja miatt került téli táblánkra. A nyárfák, füzek ága-boga közt telepszenek meg kis bokrai. Fenyőn is élősködik, de tölgyfán soha. A kelták áldozatokat mutattak be előtte, hitték, hogy elriasztja a halált. Bretagne-ban még ma sem hajlandók a gazdák a fáról leszedni. Enyvbogyónak is hívják ragadós húsa miatt, amiből madárlépet főznek. A léprigó terjeszti, mivel magvai nem emésztődnek meg. Csokrokban árulják karácsonykor, mint nálunk gyakoribb rokonát, a **2. sárgafagyöngyöt** (Loranthus europeus). Y (máj.-jún.) Tölgyfákon és szelídgesztenyén élősködik, télre lehullajtja a lombját. Igen elterjedt. Régi nevei: fakín, fanyűg. Ez is madárlép.

3. Lónyelvű csodabogyó (Ruscus hypoglossum). Y (márc.-ápr.) Örökzöld, leveleknek látszó ágain ülnek kicsi murvalevél tövében a virágok s ősszel a harsogóan piros bogyók. Ezért úgy tűnik, mintha a levél teremne. Mediterrán faj, nálunk csak a Dél-Dunántúl bükköseiben, ezüsthárserdeiben él. Gyakoribb rokona ugyanitt a 4. szúrós csodabogyó (Ruscus aculeatus). Levélszerű ágai szúrósak, a szárazabb erdőkben él. Botra kötött csokraival zarándokoltak a búcsúsok a hegyen át Máriagyüdre. Spárgaként fogyasztják is gyökerét. Régi nevei: spárgatövis, egértövis. Mindkét faj szigorúan *védett!* Piaci árusítása tilos!

5. Szártalan bábakalács (Carlina acaulis). ⊙ O (júl.-szept.) Fénylő, ezüstös (1 cm-es) virágfészke csak napsütésben vagy száraz levegőn tárul fel. Ezért nevezik a németek időjósnak, a franciák szépidő-bogáncsnak. Sok babona fűződik hozzá, a magyar név (bába, azaz tündérkalács) is erre céloz (l. Vadvirágok 1., 56. o.). Beteg állatot csapkodtak meg vele, hogy meggyógyuljon, ló nyakára kötötték, hogy ne fáradjon el. Articsókához hasonlóan ették a fészek zsenge vackát. Ritka növény hegyi rétjeinken. *Védett!*

XXIX. tábla

NÉVMUTATÓ

(A római szám a színes táblát, az arab szám a képeket ismertető szövegoldalt jelöli.)

HU ISSN 0324-3168

ISBN 963 11 3680 9

Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest
Felelős kiadó: Sziládi János igazgató
Kossuth Nyomda (83.0827) Budapest, 1984
Felelős vezető: Bede István vezérigazgató
Felelős szerkesztő: Karádi Ilona
Szaklektor: dr. Debreczy Zsolt és dr. Jakucs Pál
Műszaki vezető: Szakálos Mihály
Képszerkesztő: Árva Ilona
Műszaki szerkesztő: Beszédes Natasa
110 000 példány • Terjedelem: 2,8 (A/5) ív • IF 5058

25,- Ft

A Búvár Zsebkönyvek
eddig megjelent kötetei:

Madarak (4. kiadás)
Vadvirágok 1. (4. kiadás)
Gombák (3. kiadás)
Halak (3. kiadás)
Lepkék (4. kiadás)
Dísznövények (3. kiadás)
Csigák, kagylók (2. kiadás)
Fák, bokrok (3. kiadás)
Legyek, hangyák, méhek, darazsak (3. kiadás)
Vadak (3. kiadás)
Ásványok
Mohák, zuzmók, harasztok (2. kiadás)
Bogarak (3. kiadás)
Kövületek

Kutyák (3. kiadás)
Kígyók, békák (2. kiadás)
Díszmadarak (3. kiadás)
Vadvirágok 2. (3. kiadás)
Kultúrnövények 1. (2. kiadás)
Pókok, skorpiók (3. kiadás)
Háziállatok (3. kiadás)
Gyümölcsök (3. kiadás)
Ősállatok (3. kiadás)
Kultúrnövények 2.
Felhők (2. kiadás)
Állatkerti emlősök (2. kiadás)
Állatkerti madarak (2. kiadás)
Gyógynövények
Tengeri állatok 1.
Tengeri állatok 2.
Emberek
Kaktuszok, pozsgások
Fűszernövények (2. kiadás)
Különös növények
Kisemlősök
Emberelődök
Trópusi pillangók
Ősnövények
Kabócák, bodobácsok
Havasi virágok
Hagymások, gumósok